

УДК 374

*Botirova Maftunaxon
Student of Kokand University*

ABDULLAH AVLONI'S COMMENTS ON THE ART OF MUSIC

Abstract: This article discusses Abdullah Avloni's reflections on the art of music

Key words: music, art, literature, scientific environment, literary environment

Ботирова Мафтунахон

Кўқон университети талабаси

**АБДУЛЛА АВЛОНИЙНИНГ МУСИҚА САНЪАТИ ҲАҚИДАГИ
МУЛОҲАЗАЛАРИ**

Аннотация: Ушбу мақолада Абдулла Авлонийнинг мусиқа санъати ҳақидаги мулоҳазалари фикр юритилган.

Калит сўзлар: мусиқа, санъат, адабиёт, илмий муҳит, адабий муҳит

Ўрта Осиё ижтимоий-сиёсий, маданий ҳаётида муҳим ўрин тутган жадиличлик ҳаракати, адабиёти ва санъатининг йирик намоёндаларидан бири бўлмиш Абдулла Авлоний миллий театр ва мусиқа санъати равнақи, халқимизни маънавий қашшоқликдан қутқариш, умумхалқ маданиятини юксалтириш йўлида фаол иш олиб борган сиймолардандир.

Абдулла Авлоний (1878-1934) ўтган асрнинг бошларида уйғониш даври арбоблари сингари шоир, драматург, актёр, таржимон, мусиқа йиғувчи, журналист, Европа илғор фан-техникаси, маданияти тарафдори сифатида бўй кўрсатди. Унинг ёзма драматургия ва театр санъатига қўшган ҳиссаси ҳақида талайгина илмий-оммабоп мақола ва асарлар эълон қилинган бўлса-да, аммо ижодкорнинг мусиқа санъатига муносабати тўғрисида жуда кам ёзилган. Ҳолбуки, у барча жадиd зиёлилари каби бу соҳага ҳам муносиб улуш қўшган. Унинг икки жилдлик «Танланган

асарлар»ига киритилган шеърлари, мақолалари, пьесалари шундай демокқа асос беради. Адиб асарлари унинг бадий-эстетик қарашлари ниҳоятда юксак бўлганини, хусусан, ёшлиқдан мусиқа санъатига ихлос қўйганини ва бу ихлос илк бор театрчилик ҳаракатига аралаша бошлаган кезларида авж олганини, айниқса, «Турон» труппасида фаолият кўрсатган даврида кучайганини кўрсатади.

Маълумки, XX асрнинг бошида Туркистоннинг катта шаҳарларига турли миллат театр труппалари, хусусан, татар, арман, озарбайжон, рус санъаткорлари ижодий сафарга келишган (бу ўша давр матбуотида кенг ёритилган). Уларнинг таъсирида Абдулла Авлоний ўзбек театр санъатининг пойдевори бўлган Европа типигаги «Турон» труппасининг (1914 йил) раҳнамоларидан бирига айланди. У театр санъатининг халқ онгига таъсири ҳақида «Театр хусусида мунозара» мақоласида «Тиётр ҳар бир миллатнинг ямон урф ва одатларини йўқ қилмак учун, ўзини аҳволини тузатмак учун боқадурғон ойинасидир» (Авлоний А. Танланган асарлар. 2-жилдлик. 2 жилд. Т. Маънавият, 1998 .221-бет.), - дейди. Авлоний илғор турк ва озарбайжон, татар драматургияси билан танишиб, энг яхши асарларни, жумладан Жалил Мамадқулизоданинг «Ўликлар», «Уй тарбиясининг бир шакли», «Жаҳолат» драмаларини ўзбекчага таржима қилди, режиссёр ва актёр сифатида труппа фаолиятида фидокорона қатнашди. 1914-1916 йилларда Тошкент ва Фарғонада чиқиб турган газета ва журналларни варақлаб кўрсангиз, труппа фаолияти, Авлонийнинг режиссёрлик ва актёрлик маҳорати ҳақида ёзилган мароқли мақолаларни кўплаб учратасиз.

«Турон» труппасининг илк қадамларида сўзсиз Авлонийнинг ўрни катта. Труппа репертуарининг шаклланишида, мусиқий беагида унинг қўли борлиги яққол сезилади. Театрнинг биринчи «қадамларидан бошлаб мусиқа санъатига катта ўрин берилган. Труппанинг матбуотда босилган эълонлари бу фикрни тасдиқлайди. Ҳатто эълонлардан бирида танаффус

пайтларида Султонхон танбурчи (ушбу даврнинг энг нуфузли тамбурчиси.) турли машқларни ижро этиши маълум қилингани кишини ҳайратга солади.

Авлоний ана шу жараёнга қизгин аралашгани сабабли мусиқанинг инсон, жамият ва театр санъатидаги ўрни ва ролини чуқур англаб этди. Бу хусусият унинг Сидқий Рухулло (Машхур Озарбайжон хонандаси. Туркистон санъаткорлари билан яқин алоқада бўлган.) билан ҳамкорликда У.Ҳожибековнинг «Лайли ва Мажнун» операсини сахналаштиришда ҳам актёр, ҳам хормейстер сифатида иштирок этиши чоғида янада тараққий этди. Шунингдек, талайгина ҳофизу созандалар билан учрашувлар, суҳбатлар чоғида миллий мусиқа жанрлари, йўлларини ўрганди, маънавий хазинасини миллий куй номлари ва оҳанглари билан бойитди, Бу билан кифояланмай санъат ҳақида танқидий мушоҳада юритишга одатланди. Мусиқа санъатининг инсон тарбиясида муҳим ўрин тутишини, айниқса ёшларни тарбиялашда имконияти кенг эканлигини барча жаҳид зиёлилари каби теран илғади. Унинг 1922 йилда «Инқилоб» журналининг биринчи сонидан босилган «Санойиъ нафиса» мақоласи фикримизни ҳар жиҳатдан далиллайди. Авлоний оммабоп тарзда фикр юритиб, одамлар қадим замонларда "дунё юзида инсон болаларининг санойиъ нафисага қўйган биринчи одимлар"ини, «дилларидаги таъсир ва ҳиссиётни тўхтата олмаганлар ва эришилгандан қаноатланмасдан тинч ётмаганлар, жим турмаганлар», «табиатнинг ясаган ва ўсдирган, вужудга чиқарган жонлик ва жонсиз нарсаларини синчиклаб текшириб қарай бошлаганлар»ини тушунтиради.

«Барги дарахтон сабз дар назари хушёр, Ҳар варақаш табиати рўзгор»,

Яъни, дарахтларнинг ҳар бир яшил, барги, хушёр (кишиларнинг) назарида бу турфа оламнинг варақларидир дейди (Авлоний А. Танланган асарлар. 2-жилдлик. 2 жилд. Т. Маънавият, 1998. 235-бет.). Адиб бу билан

музиқа санъатининг туғилишида табиатга нисбатан қилинган оддий тақлид ётишини бу эса инсонларга алоҳида руҳият бахш этишини кўришимиз мумкин.

Маълумки, одамлар қадим-қадимда ҳаёт ва табиат воқеа-ҳодисаларини, атроф муҳитда кечаётган ўзгаришлар ҳамда жараёнларни доимо ўзларининг ҳаётларига қиёслашган. Табиат гўзаллигини асл ҳолича соддадиллик билан қабул қилишган. Авлоний илмий адабиётда «тақлидчилик даври», «халқ оғзаки ижоди даври» деб аталган пайтларни таҳлил этишда асосан тўғри ёндашади. У тақлид даврини қуйидагича ифодалайди: «баҳор мавсумларида чечакларнинг ҳажрида маст бўлиб сайраган қушларнинг ёқимли товушлари ҳушларига ўтирдида, онлар ҳам ихтиёрсиз равишда шу қушларга товушларини ўхшатмоқ, гўё қуш каби сайрамоқчи бўлдилар». Шоир бу мисол билан инсон қалбида пайдо бўлган гўзалликка, музиқага интилиш, ижод қилиш, ўзига хос оҳанг яратиш майини ва бу майилни туғдирувчи музиқа ва унинг уйғотувчиси, фасллар келинчаги баҳор эканини уқтиради. Даврга таъриф бериб: «Улар ҳам нағма, ашула қила бошладилар. Мана шу даврни санойиъ нафисанинг адабиёт даври дейилур», - дейди.

Авлоний тақлидчиликдан аста-секин ҳақиқий ижод даврига ўтишни тўғри таъкидлаб, «аввалги санъатларига қараганда сўнгги санъатлар (аввалгидан) муҳимроқ ва яхшироқ бўлиб, мутаассир бўлмоқ ҳар кимга насиб бўлмас эди», - дейди. Бинобарин, у ҳақиқий санъаткорлик ҳар кимнинг қўлидан келмаслигини, бунинг учун инсонга чин маънодаги истеъдод лозимлигини айтади.

Тақлиддан оғзаки ижодга, сўнг ҳақиқий санъаткорликка ўтиш замонини, яъни адабиёт даври ҳақида фикр юритар экан, ҳар икки ҳолатда музиқанинг вазифасини асосан тўғри белгилайди. У «шодлик кунларин(и) шодлик қўшиқ билан тасвир қилсалар, ғамлик кунларин(и) қайғулик

ашулалари билан изҳор қилар эдилар», - дейди. Яъни, мусиқанинг фақат маиший томонини эмас, балки фалсафий жиҳатини ҳам унутмайди.

Авлоний инсон овози - энг биринчи мусиқа асбоби эканлигини ва қадимги кишилар «гўзалларидан, маҳбубаларидан, борларидан ажралганликларин(и) бошқа ўртоқларига ҳам маълум қилар эдилар», деб қадим замонларда ишқ-муҳаббат, ҳис-туйғулар билан боғлиқлигини айтиб, лирик мусиқанинг пайдо бўлиш сабабларини очади. Шунингдек у жўнгина бўлса-да, илк мусиқа чолғу асбобларининг яратилиши ҳақида ҳам тахминлар қилади: «Дарахтларнинг шохларига илиниб қолгон ҳайвонларнинг ичакларин ҳавонинг таъсири билан кўриб, шамолнинг таъсири билан «тинғир-тинғир» қилган товуши кўнгилларига ўтурди, хуш келди. Ўзларининг ашула ва кўшиқларига жўр-жўравозлик қилмоқ учун ҳайвон ичакларидан «тор» ясаб, мусиқий асбобларин юзага чиқардилар», деб мусиқа санъати ўз тараққиётида янги бир босқичига ўтганини таъкидлайди. «Бу санъатлари аввалларига қараганда энг нафис, энг муҳим, энг руҳлик бир санъат бўлиб чиқди. Лекин онлар бу санъатларни текширув ва қайғирув орқасида чиқордиларда, бизларга ёдгор ўлароқ қолдириб, ўзлари кўздан ниҳон ўлдилар» деб, мусиқани оддий тақлиддан ижод ва чин бадиийёт ҳосиласи даражасига кўтарилишини «нафис санъат» деб, унинг яратувчилари-бастакорлар ном-нишонсиз ўтиб кетганларини уқтирмоқда. У даврни аниқ кўрсатишдан тийилиб, ўрта асрлар нафис санъатига ишора қилар экан, миллий мусиқа бисотимиздаги қадимий «Сайра булбул, сайра чинорни шохи синсун, ёр айриламаман деди, айрилиб кўнгли тинсун» деб бошланувчи халқ кўшиғини тилга олади. Авлоний мусиқа санъатининг пайдо бўлишига оид қисқагина мақоласида кўпгина қизиқарли кузатувларни келтиради ва асосан тўғри хулосалар чиқаради. Мусиқа илк бор табиатга оддий тақлиддан бошланганлигини, мусиқа санъатининг асосий жанрларини, яъни мавсумий, маиший ва лирик кўшиқларнинг келиб чиқишини эслатиб кўяди. Мусиқага юракдан берилгани боис ёзган

«Муסיқий» сарлавҳали шеърида муסיқанинг таъсир куч-қудратини батафсил ифодалайди.

Нағма созингдир мадори жисм, қудсий сўзларинг, Рухбахшодур садо қилганда, ҳижрон кўзларинг.

Авлоний муסיқани ўлик вужудга жон киритувчи гўзал қиёфада тасвирлайди. Муסיқа садоси инсоннинг руҳини бўйсундириб ўзига мухлис қилади, минг жонларни ўйнатади. Кимки умрида бир маротаба муסיқа садосини эшитса, унга абадий шайдо бўлиб қолади. Санъат инсон қалбига шодлик бағишлаб, ўзига асир қилиб олади. Муסיқа булоғидан минглаб жонлар таъсирланган, мафтун бўлган, «мурда диллар», яъни ўлик диллар ҳам унинг таъсиридан дармон олади ва тирилади, ҳаракатга келади. Санъатни англаган, ундан баҳраманд инсоннинг руҳияти пок бўлиб, ёмонлик томонига ўзгармайди, бузилмайди деб ҳисоблайди Авлоний. Шу билан шоир муסיқа инсон руҳини, маънавиятини поклайдиган, тарбиялайдиган кучга эгаллигини таъкидлаб, қадимги юнон файласуфларининг «покланиш» («катарсис») тушунчасига ҳамфиқрлик билдиради.

Сўйлаган кимдур даҳонингдан азал асрорини,

Нағманг очгай элни афкорик тузар жонторини.

Яъни муסיқа илоҳият билан бевосита боғлиқ бўлган мўъжиза. Инсонга яратгучининг сирини сўзлаган ким? Албатта, нағма. Чунки нағма – халқнинг тафаккурини очади, жонларнинг-жамиятнинг бемор вужудини даволайди, жон томирини тузатади. Сабаби, нағмасоз (созанда, бастакор) қудсий-илоҳий поклик сўзини айтиб, инсон ва жамият вужудига қувват беради, чунки, Ҳижрон сўзлари (шоирнинг тахаллусларидан бири) хаста халқ руҳини даволовчи куй, оҳанг, садо, жон ато этувчи малҳам деб айтишимиз мумкин.

Авлоний шеърда муסיқанинг илоҳиёна таъсир қувватини таърифлаш билан кифояланмай турли муסיқий атамаларни келтиради:

«сомеъ» - тингловчи, эшитувчи маносини билдиради; «тараннум» - оҳанг, куй; «такаллум» - қўшиқ, ашула; «нағмасоз» - куй ёзувчи, бастакор. Адиб мусиқани нафақат санъат, балки фалсафа, дин, тиббиёт ва умуман коинот билан боғлиқ бўлган яхлит бир ҳодиса сифатида ўзаро мутаносибликда идрок этади. Унинг мусиқа инсон руҳига, маънавиятига қанчалик кучли таъсир кўрсатиши, таълим-тарбияда муҳим рол ўйнаши ҳақидаги фикр ва тушунчалари барча жаҳид зиёлиларига хос бўлиб, қадимий Шарқ мусиқашуносларининг фикрларига монанд келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Авлоний А. Танланган асарлар. 2-жилдлик. 2 жилд. Т. Маънавият,1998 .221-бет.
2. Авлоний А. Танланган асарлар. 2-жилдлик. 2 жилд. Т. Маънавият,1998. 235-бет.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. -Москва, 1981. -Б. 270.
4. Балдауф И. XX аср ўзбек адабиётига чизгилар. -Тошкент, 2000. -Б.8.
5. Ризаев Ш.. Жаҳид драмаси -Б. 5.
6. Балдауф И. XX аср ўзбек адабиётига чизгилар. -Б. 9-10.
7. Қосимов Б. Жаҳидчилик. Миллий уйғониш ва ўзбек филологияси масалалари. - Тошкент. 1993. –Б. 21-22.
8. Алимова Д.А. XIX аср охири - XX аср бошида Бухородаги ижтимоий-сиёсий вазият ва жаҳидчилик. Жаҳидчилик: ислоҳот, янгилашиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш -Тошкент. "Университет". 1999. -Б. 97.
9. Каримов И. XX аср бошларидаги тарихий вазият ва жаҳидчилик ҳаракатининг вужудга келиши.Жаҳидчилик:ислоҳот,янгилашиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш (тўплам).-Б. 33.

10. Жалолов А. Жадид адабиётида миллий озодлик на истиқлол ғоялари. "Ўзбек тили ва адабиёти". 1996 йил, 4-сон. -Б. 16.
11. Қодирова М. Иброҳим Даврон. Тошкент. "Янги аср авлоди". 2003.